

Скарбніца вопыту

Шляхі павышэння эфектыўнасці навучання спецыяльным філалагічным дысцыплінам: пазааўдыторная работа пры засваенні графічнай сістэмы стараславянскай мовы

І. І. Бубновіч,

дацэнт кафедры рускай філалогіі,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,

С. Г. Ляскевіч,

дацэнт кафедры замежных моў,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт;
Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы

Праблемы павышэння эфектыўнасці навучання традыцыйным фундаментальным дысцыплінам вышэйшай школы набываюць асабліваю актуальнасць ва ўмовах выключнай запатрабаванасці практыка-арыентаванага навучання і неабходнасці выкарыстання ў адукацыйным працэсе сучасных інфармацыйных тэхналогій.

Арганізацыя адукацыйнага працэсу пры падрыхтоўцы філолага-славіста (выкладчыка беларускай і рускай мовы) у галіне спецыяльных ведаў па мове грунтуецца на трох складніках: агульнатэарэтычны блок (напрыклад, курсы «Уводзіны ў мовазнаўства», «Агульнае мовазнаўства»), гісторыка-філалагічны блок (курсы «Стараславянская мова», «Гістарычная граматыка беларускай (рускай) мовы», «Гісторыя беларускай (рускай) літаратурнай мовы») і шэраг дысцыплін, прысвечаных непасрэ-

на вывучэнню сучаснага стану канкрэтнай мовы, яе фанетыкі, графікі, марфалогіі, сінтаксісу, стылістыкі.

Скарачэнне тэрміну навучання з пяці гадоў да чатырох прывяло да перагляду колькасці гадзін, якія адводзіліся на вывучэнне розных дысцыплін у межах кожнага блока. Скарачэнне гадзін адбылося ў межах кожнага моўнага курса, аднак найбольшыя страты зведалі лінгвістычныя дысцыпліны гісторыка-філалагічнага блока, паколькі на змяншэнне іх аб'ёму паўплывала яшчэ адна аб'ектыўная прычына: перад ВНУ на сёння вельмі востра стаіць задача арганізацыі практыка-арыентаванага навучання, фарміравання ў студэнта якасных практычных прафесійных кампетэнцый. У школы ёсць запыт на кваліфікаванага настаўніка сучаснай мовы і літаратуры – і ўстанова вышэйшай адукацыі абавязана знайсці эфектыўныя механізмы павышэння якасці практычнай падрыхтоўкі спецыяліста.

Аднак разуменне неабходнасці практыка-арыентаванага навучання павінна разумна спалучацца з усведамленнем важнасці сур'ёзнай фундаментальнай падрыхтоўкі выпускніка ВНУ, бо стаць сапраўдным філолагам, спецыялістам, які комплексна разбіраецца ў моўных працэсах, немагчыма без грунтоўнай агульнатэарэтычнай і гісторыка-філалагічнай падрыхтоўкі. Паколькі скарачэнне гадзін не павінна ўплываць на якасць навучання, то перад выкладчыкамі гэтых дысцыплін паўстала задача пошуку эфектыўных шляхоў данясення неабходнай інфармацыі, развіцця патрэбных у межах кожнага з блокаў кампетэнцый.

Наш вопыт паказвае, што прымяненне дзейнасна- і асобасна-арыентаванага падыходаў, калі студэнт разумее, якім чынам атрыманыя ім веды, уменні і навыкі спатрэбяцца ў прафесійнай дзейнасці, і сам выступае не толькі аб'ектам, але і суб'ектам навучальнага працэсу, спрыяе дасягненню пастаўленай задачы. Акрамя таго, павышэнне эфектыўнасці і якасці выкладання дастаткова складаных традыцыйных філалагічных курсаў, інтэрактыўнасць і даступнасць іх засваення забяспечваюцца магчымасцямі выкарыстання сучасных інфармацыйных тэхналогій, дзякуючы якім студэнты могуць мець доступ да інфармацыі ў лю-

бы час і ў любым месцы. Ва ўмовах абмежаванай колькасці гадзін гэта дазваляе рацыянальна арганізаваць самастойную работу студэнтаў і дыстанцыйна кіраваць адукацыйным працэсам, а таксама актывізаваць пазааўдыторную (пазакласную) выхаваўчую работу.

Падчас правядзення лекцыйных заняткаў побач з традыцыйнымі метадамі навучання выкарыстоўваюцца інавацыйныя тэхналогіі, а таксама актыўныя формы і метады, накіраваныя на засваенне ведаў у працэсе пазнавальнай і практычнай дзейнасці. Фармат «перакуленай лекцыі» надзвычай актуальны ў рэжыме недахопу аўдыторных гадзін, паколькі дазваляе сканцэнтравацца на абмеркаванні самых цяжкіх і незразумелых пытанняў. Наяўнасць распрацаванага ЭВМК не толькі забяспечвае агульнадаступнасць інфармацыі, але і гарантуе яе надзейнасць, паколькі студэнтам дастаткова няпроста самім арыентавацца ў выбары рэлевантных крыніц з прасторы інтэрнэту.

Курс «Стараславянская мова» традыцыйна лічыўся базавым для разумення моўных працэсаў ва ўсіх славянскіх мовах. Як адзначаюць А. А. Каўрус і М. М. Круталевіч, ён забяспечвае «навуковае пазнанне мовы», з'яўляецца «дзейсным сродкам пазнання мовы на ўсіх этапах яе развіцця, у тым ліку – і яе сучаснага стану» [1, с. 9]. Мэта курса – даць звесткі пра старажытную кніжна-пісьмовую мову славян: яе сістэму (фанетычную, марфалагічную, сінтаксічную, лексічную) і культурную ролю ў гісторыі літаратурных моў славян. Задачы курса – пазнаёміць студэнтаў з асаблівасцямі развіцця пісьменства, крыніцамі кірыліцы і глаголіцы, гукавым і лічбавым значэннем літар, паступовымі зменамі, што адбываюцца ў кірыліцы, і новымі з'явамі, абумоўленымі ўздзеяннем усходнеславянскай фанетычнай сістэмы (што прыводзіць да страаты гукавых значэнняў рэдукаваных галосных *ѡ*, *ѣ*, супадзення ў вымаўленні [яця] і [э] і інш.).

Адным з аспектаў вывучэння стараславянскіх тэкстаў з'яўляецца засваенне графічнай сістэмы стараславянскай мовы ранняй эпохі, а таксама знаёмства са зменамі, што адбываюцца ў працэсе функцыянавання тэкстаў на розных землях, у першую чаргу на ўсходнеславянскіх. Пры вывучэнні пісьмовых помнікаў студэнты павінны засвоіць комплекс палеаграфічных прыкмет, характэрных рукапісным і друкаваным кнігам у кожную эпоху, прасачыць асноўныя этапы развіцця пісьменства на славянскіх землях, заканамернасці развіцця пісьмовых сістэм (у першую чаргу кірыліцы). У пэўнай ступені закранаецца сутнасць і асноўныя прыёмы палеаграфічнага метаду аналізу пісьмовых крыніц, вывучаюцца змяненні абрысаў літар, што звязана з імкненнем да паскарэння працэсу пісьма, спрашчэння напісання, акруглення элементаў, з'яўлення нахілу і інш. Пры аналізе старажытных пісьмовых помнікаў у дапаможніках па стара-

славянскай мове навукоўцы разглядаюць і такія палеаграфічныя асаблівасці, як памер старонак, пераплёт і абклад кніг і рукапісаў, упрыгожанні. Значыць, выкладчыкі павінны і на занятках адзначаць адметнасць тэкстаў.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен ведаць гісторыю ўзнікнення першай славянскай азбукі, асаблівасці глаголіцы і кірыліцы, змяненні ў гісторыі развіцця літаратурных моў славян, разумець ролю стараславянскай мовы ў фарміраванні графіка-арфаграфічных традыцый ва ўсходнеславянскіх мовах.

Відавочна, што такая шматпланавасць і інфармацыйная насычанасць курса ніяк не можа быць укладзена ў адведзеныя на яго вывучэнне гадзіны (каля 30 лекцыйных і 20 практычных), таму некаторыя аспекты (групоўка славянскіх моў, іх класіфікацыйныя асаблівасці, гістарычныя ўмовы ўзнікнення пісьменства на славянскіх землях) варта выносіць на самастойнае вывучэнне, у фармат пазакласных выхаваўчых мерапрыемстваў пры ўмове агляднага азнаямлення з імі ў рамках курса «Уводзіны ў славянскую філалогію».

У студэнтаў спецыяльнасці «Беларуская філалогія» ёсць курс «Беларуская палеаграфія», падчас якога адбываецца вывучэнне палеаграфічных асаблівасцей тэкстаў, створаных на тэрыторыі Беларусі на беларускай мове на кірыліцы, лацініцы, арабскім пісьмом. Аналізуюцца асноўныя тэндэнцыі ў развіцці пісьменства на ўсходнеславянскіх землях розных часоў, дастаткова падрабязна разглядаюцца адметнасці ўстава, паўустава, скоранісу, грамадзянскага пісьма, асаблівасці беларускага скоранісу ў параўнанні з маскоўскім, прасочваецца другі паўднёvasлавянскі ўплыў, яго адлюстраванне ў помніках старабеларускага пісьменства. У межах гэтага курса можна закрануць асобныя аспекты графічнай сістэмы стараславянскай мовы і акцэнтаваць увагу на графічных і мастацкіх асаблівасцях выданняў Ф. Скарыны, С. Буднага, В. Цяпінскага, І. Фёдарова, «Статута ВКЛ 1588 г.» і іншых тагачасных выданняў. Студэнты спецыяльнасці «Руская філалогія» такога курса не маюць, таму толькі на занятках па стараславянскай мове яны могуць пазнаёміцца з гісторыяй развіцця графічных сістэм на славянскіх землях, у тым ліку і беларускіх.

Атрыманыя на першым курсе веды павінны стаць трывалым фундаментам для паспяховага вывучэння на старэйшых курсах дысцыплін «Гісторыя беларускай мовы» або «Гісторыя рускай мовы» (у залежнасці ад спецыяльнасці), сапраўды навуковага разумення сістэмы любой славянскай мовы, а не толькі беларускай ці рускай.

Пераклады кніг, зробленыя Кірылам, Мяфодзіем і іх вучнямі ў другой палове IX ст., не захаваліся. На сёння самыя раннія з вядомых нам тэкстаў датуюцца X–XI стст. Адны з іх напісаны глаголіцай, другія – кірыліцай. Па мове яны найбольш блізкія

да перакладаў братоў-місіянераў, з'яўляюцца іх раннімі копіямі. Больш познія тэксты паступова аддаляюцца ад іх як па моўных асаблівасцях, так і па графічных. У задачы вывучэння курса стараславянскай мовы ўваходзіць толькі азнаямленне з графічнымі рысамі глагалічных тэкстаў, часам, месцам іх стварэння і моўнымі асаблівасцямі. Усе глагалічныя помнікі (Марыінскае евангелле, Зографскае евангелле, Асеманіева (Ватыканскае) евангелле, Клоцаў зборнік, Сінайскі псалтыр, Сінайскі службоўнік, Охрыдскія лісткі, Рыльскія лісткі, Баянскі палімпсест, Зографскі палімпсест), акрамя Кіеўскіх лістоў, адносяцца да XI ст.

Нягледзячы на пэўны адметнасці, уласцівыя кожнаму тэксту (што абумоўлена месцам іх стварэння, мовай арыгінала і роднай мовай перапісчыка), яны паслядоўна адлюстроўваюць стан стараславянскай мовы да страты рэдукаваных, многія архаічныя рысы ў граматычным ладзе, фанетыцы і лексіцы. Да кірылічных тэкстаў, напісаных на стараславянскай мове, адносяцца Астрмірава евангелле, Савава кніга, Супраслеўскі (Супрасльскі) рукапіс, Хіландарскія лісткі, Зографскія лісткі, Лісткі Ундольскага, Енінскі апостал. На кірыліцы ствараюцца новыя рэлігійныя тэксты і перапісваюцца са старажытных арыгіналаў пісьмовыя помнікі і пазней, але яны адлюстроўваюць працэс узаемадзеяння стараславянскай мовы з мясцовымі мовамі на розных узроўнях, таму прынята вылучаць мясцовыя зводы стараславянскай мовы, у тым ліку і царкоўнаславянскую мову, што распаўсюдзілася на ўсходнеславянскіх землях. Пры напісанні карыстаюцца старажытнымі уставам, які характарызуецца строгімі геаметрычнымі абрысамі літар, іх прапарцыянальнасцю, перпендыкулярнымі радку вертыкальнымі элементамі літар і паралельнымі радку гарызантальнымі рысамі. Пры гэтым вертыкальныя рысы былі больш тоўстымі, а гарызантальныя – больш тонкімі. Нахіл адсутнічаў. Выхад за радок як верхніх, так і ніжніх частак літар амаль не дапускаўся, за выключэннем тых графем, напісанне якіх патрабавала гэтага, напрыклад, *p*, *y* і інш. Прамежак паміж літарамі і словамі быў аднолькавым. На пергаменце відаць, што спачатку перапісчык праводзіў стылом радкі, разлінейваў ліст, фарміруючы квадраты, і толькі пасля чарнілам упісваў у квадраты (пазней – у прамавугольнікі) літары. Такім чынам, працэс пісьма быў вельмі маруднай працай, што патрабавала ад перапісчыка цяплення, старання, акуратнасці, вопыту. Кніга магла пісацца на працягу некалькіх месяцаў і нават гадоў.

Сучасная беларуская і руская графіка выйшла з кірылаўскага (стараславянскага) пісьма, таму гісторыя развіцця графічнай сістэмы можа быць цікавай не толькі студэнтам-філолагам, але і ўсім карыстальнікам сучаснага варыянта кірыліцы. Тэарэтычнае апісанне працэсу пісьма, афармлення

рукапісаў, вывучэнне алфавіту, лічбавага значэння літар і іншых пытанняў, што стаяць на стыку стараславянскай мовы, гісторыі рускай мовы, гісторыі беларускай мовы і палеаграфіі і якія з'яўляюцца асновай для ажыццяўлення моўнага і палеаграфічнага аналізу пісьмовай гістарычнай крыніцы з улікам патэнцыяльна магчымых для пэўных эпох комплексаў палеаграфічных прыкмет, немагчыма без канкрэтна-практычнага ўяўлення, без авалодання практычнымі ўменнямі і навыкамі. Такое авалоданне найбольш эфектыўнае ў рэжыме дзейнаснага падыходу «навучыўся сам – навучы іншых», які найбольш поўна рэалізуецца падчас правядзення пазааўдыторнай выхаваўчай работы, звязанай з выкладаннем курса «Стараславянская мова».

На філалагічным факультэце Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы сіламі студэнтаў першага курса штогадова ладзяцца мерапрыемствы, прысвечаныя памяці стваральнікаў славянскай азбукі Кірыла і Мяфодзія [2]. Адной з формаў засваення стараславянскай кірылічнай графікі падчас правядзення дзён славянскага пісьменства з'яўляецца арганізацыя працы графічнай майстэрні, дзе найбольш спрактыкаваныя студэнты вучаць усіх жадаючых пісаць словы, фразеалагізмы, вядомыя выслоўі кірылічным уставам; паведамляюць пра змены, што адбыліся ў графічнай сістэме; паказваюць, як пішуцца элементы літар, затым самі літары, і расказваюць, як літары называліся ў стараславянскай мове. Ёсць магчымасць паўдзельнічаць у конкурсе стараславянскай каліграфіі і бліц-віктарыне. Такім чынам, кожны можа адчуць сябе ў ролі старажытнага перапісчыка, пазнаёміцца з гісторыяй графічнай сістэмы і славянскага пісьменства.

У 2018 г. у межах дзён славянскага пісьменства студэнты спецыяльнасці «Беларуская філалогія» Букіна Дар'я і Міхайлоўская Вольга адкрылі графічную майстэрню. Майстар-клас па напісанні старажытных кірылічных графем праводзіла Васькова Паліна. Графічны конкурс «Прыгожа літары выводзіць ён пярком» праходзіў у розных карпусах нашага ўніверсітэта. Гасцям графічнай майстэрні прапаноўваліся два заданні на выбар: першае – напісаць фразу «24 мая – дзень славянскага пісьменства» літарамі, стылізаванымі пад старажытны ўстаў; другое – напісаць старажытнымі літарамі самыя важныя для іх словы роднай мовы. У гэтым конкурсе з задвальным праверым на практыцы свае здольнасці не толькі студэнты, але і выкладчыкі, а таксама іншыя супрацоўнікі ўніверсітэта.

Безумоўна, правядзенне любога пазакласнага мерапрыемства патрабуе часу і дадатковай падрыхтоўкі як з боку студэнтаў-філолагаў, так і выкладчыкаў. Аднак перанос задання ў пазааўдыторную прастору матывуе студэнтаў, робіць працэс навучання дынамічным і фарміруе станоў-

чае стаўленне да дысцыпліны. У дадзеным выпадку мы маем справу з так званым «нефармальным навучаннем», якое дазваляе рэарганізаваць навучальную прастору і нават пашырыць яе межы, паколькі ўзнікаюць магчымасці ўзаемадзеяння са студэнтамі розных факультэтаў, а пры жаданні (сучасныя сродкі камунікацыі гэта дазваляюць) – розных ВНУ.

Такім чынам, ва ўмовах вялікага аб'ёму вывучаемага матэрыялу і абмежаванай колькасці гадзін выкарыстання патэнцыялу выхаваўчых пазааўдыторных мерапрыемстваў паказвае сваю выключную эфектыўнасць пры засваенні некаторых тэматычных раздзелаў курсаў. Выступаючы актыўнымі ўдзельнікамі, арганізатарамі розных мерапрыемстваў, студэнты знаходзяцца ва ўмовах неабходнасці

актуалізацыі і ўдасканалення сваіх ведаў, уменняў і навыкаў па канкрэтным прадмеце. Акрамя таго, пазааўдыторныя формы работы дазваляюць рэалізаваць асобна-арыентаваны падыход, развіваць крэатыўныя і арганізацыйна-дзейнасныя здольнасці студэнтаў, прымяняць атрыманыя веды на практыцы, у інтэрактыўным рэжыме. Усё гэта садзейнічае станоўчай матывацыі для вывучэння аб'ектыўна складаных дысцыплін тэарэтычнага і гісторыка-філалагічнага блокаў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Каўрус, А. А.* Стараславянская мова / А. А. Каўрус, М. М. Круталевіч. – Мінск: Беларус. навука, 2005. – 386 с.
2. День славянской письменности – 2018. – Режим доступа: <https://phf.grsu.by/glavnaya/arkhiv-novostej/1168-den-slavyanskoy-pismennosti-2018.html>.

Анатацыя

Артыкул прысвечаны актуальнай для вышэйшай школы праблеме павышэння эфектыўнасці навучання традыцыйным фундаментальным дысцыплінам. Аўтары аналізуюць магчымасці пазааўдыторнай работы для актуалізацыі і ўдасканалення ведаў па стараславянскай мове і дзеляцца вопытам практычнага выкарыстання асобных яе формаў на філалагічным факультэце Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Abstract

The article is devoted to the relevant for higher school problem of the effective teaching of fundamental disciplines. The authors analyze the possibilities of extracurricular work for the actualization and improvement of Old Church Slavonic language. Some practical issues on the organization of extracurricular events at the Faculty of Philology of Yanka Kupala State University of Grodno are given.

ГУО «Республиканский институт высшей школы» Редакционно-издательский центр предлагает

СОВРЕМЕННЫЙ РУССКИЙ ЯЗЫК. ПРАКТИКУМ

Допущено Министерством образования Республики Беларусь в качестве учебного пособия для студентов учреждений высшего образования по филологическим специальностям

В пособии представлены контрольные вопросы и задания, требующие осмысления и систематизации теоретических знаний, и упражнения, необходимые для формирования учебно-языковых и практических умений и навыков. Каждый из разделов пособия завершается контрольным тестом, позволяющим определить уровень усвоения отдельных тем.

Предназначено для студентов филологических факультетов высших учебных заведений, магистрантов, аспирантов и преподавателей русского языка.

ISBN 978-985-586-214-8.

Информацию о реализуемой учебной и методической литературе можно посмотреть на сайте www.nihe.bsu.by.
Заказы принимаются по адресу: 220007, г. Минск, ул. Московская, 15, к. 109, тел./факс 213 14 20.